УДК 347.676

ЩОДО АКТУАЛЬНОСТІ ДОСЛІДЖЕННЯ ІНСТИТУТУ ВИКОНАННЯ ЗАПОВІТУ

ABOUT ACTUALITY OF RESEARCHING OF INSTITUTE OF PERFOMER OF TESTAMENT

Граніна І.В.,
здобувач кафедри цивільного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

В статті аналізується загальна та спеціальна наукова література, яка стосується інституту виконання заповіту. Для визначення стану вивчення проблематики автором проаналізована дореволюційна література, дослідження, виконані за радянських часів та часів незалежності України. Зроблено висновок про відсутність спеціалізованих досліджень інституту виконання заповіту та доцільність його проведення на базі оновленого цивільного законодавства та практики його застосування.

Ключові слова: спадкування, спадщина, спадкоємці, спадкодавець, заповіт, виконавець заповіту.

В статье анализируется общая и специальная научная литература, посвященная институту исполнения завещания. Для определения степени изученности проблематики автором проанализирована дореволюционная литература, исследования, выполненные в советское время и во время независимости Украины. Сделан вывод об отсутствии специализированных исследований института исполнения завещания и целесообразности его проведения на базе обновленного гражданского законодательства и практики его применения.

Ключевые слова: наследование, наследство, наследники, наследодатель, завещание, исполнитель завещания.

In article author analyses of general and special scientific literature which dedicate researching the institute of execution of testament. For the decision of degree of studied of range of problems an author is analyses pre-revolution literature, researches executed in soviet time and during independence of Ukraine. Author drawn conclusion about absence of the specialized researches of execution of testament and expediency of his realization on the base of the renewed civil legislation and practice of his application.

Key words: inheritance, inheritance, heirs, testator, testament, performer of testament.

Постановка проблеми. В процесі життя кожен з людей рано чи пізно зустрічається зі спадкуванням. Розпочинається процес оформлення спадкових прав та пов'язані з цим труднощі. Та якщо технічні питання можуть бути вирішені в юридичній площині, для чого головним є згода всіх спадкоємців, то за її відсутності, починаються одні з запекліших судових проваджень – спори про поділ спадкового майна. Ускладнює ситуацію ще те, що детермінантом цих конфліктів можуть бути тривалі неприязні стосунки між родичами-спадкоємцями або між родичами та особою, з якою мешкав останні роки свого життя спадкодавець, а наявність родинних зв'язків тільки надає соціальної гостроти спору, який виник. При цьому найбільшу складність для суду являє саме поділ рухомого майна, предметів домашнього вжитку, які достатньо легко можуть бути вилучені зацікавленими особами зі спадкової маси. В більшості випадків спадкодавець не замислюється над юридичними наслідками своєї смерті. Відповідно, про те, щоб уникнути потенційного конфлікту між спадкоємцями мова не йде. Разом з тим, повага до останньої волі, на жаль, в більшості випадків поглинається бажанням отримати певні матеріальні блага, та/або образами на «несправедливий» поділ спадкового майна з точки зору обділеного спадкоємця. Починаються юридичні баталії. Так, наприклад, справа № 2-3499/10 за позовом про визнання заповіту недійсним, визнання права власності, виселення, усунення перешкод в користуванні власністю, вселення, яка неодноразово протягом 10 років слухалася в судах першої та другої інстанції [41]. Інша цивільна справа № 2-3508/10 за позовом про визнання заповіту недійсним, визнання права власності на квартиру в порядку спадкування та виселення, яка через неодноразове призначення посмертної судово-психіатричної експертизи, збору необхідної медичної документації, та залучення правонаступника після смерті позивача розглядалася судом першої інстанції майже 4 роки [42]. Та це лише два випадки у судової практики, коли спір між родичами або спадкоємцями переростає з цивільного спору у кровну помсту цілої родини.

Але те, що сьогодні є досить рідким для нас – ситуація, коли людина заповіла (розподілила) все своє майно шляхом складання заповіту, то є цілком природним для інших націй, які виховувались в дусі західної традиції права, де для забезпечення виконання останньої волі спадкодавця призначаються спеціальні особи, статус яких надає можливість їм забезпечити реалізацію останньої волі спадкодавця, а особисті якості на фоні юридичних механізмів виступають додатковою гарантією її виконання. На жаль, передбачений ЦК України інститут виконання заповіту не є популярним в нашій крані. Чому так? Відповісти на це питання може лише спеціально проведене дослідження, спроба обґрунтувати доцільність проведення якого буде здійснена в цієї статті. При цьому здається вірним розпочати обґрунтування практичної необхідності його проведення саме з аналізу літератури за темою проблематики, оскільки її наявність/відсутність певним чином зможе пояснити таку ситуацію з застосуванням цілого інституту

спадкового права, який має тривалу історію, яка своїми коріннями сягає римського приватного права.

Метою статті є встановлення ступеню вивченості інституту виконання заповіту в літературі, а також обґрунтування практичної доцільності проведення дослідження інституту виконання заповіту в теоретичній площині.

Виклад основного матеріалу дослідження. Починаючи огляд літератури, доцільно виходити з того, що виконання заповіту є інститутом спадкового права, яке, в свою чергу, традиційно розглядається як частина цивільного права. При цьому саме для спадкового права найбільш характерним є послідовність розвитку як окремих його інститутів, так і всього законодавства, яке регламентує спадкові відносини.

Аналізуючи літературу дореволюційних часів, коли інститут виконання заповіту набув широкого застосування, слід виділити низьку праць, які пов'язані з аналізом правової природи виконання заповіту, які стали базисом для подальших досліджень цього інституту.

Традиційно питання про виконання заповіту розглядалось в рамках курсів з цивільного права [44, с. 530-534; 31, с. 612-613; 18, с. 783], де найбільшу увагу цьому було приділено К.П. Побєдоносцевим [24, с. 437, 585]. Поміж наукових розвідок інституту виконання заповіту в цілому, виконаних дореволюційними дослідниками XIX-XX ст. в Російській імперії, слід відзначити праці, в яких розглядались окремі питання діяльності виконавця заповіту, підготовлені Н.О. Нерсесовим [21], І.А. Покровським [25, с. 296-298], А.О. Гордоном [9].

Не заважаючи на поширеність практики інституту виконання заповіту, головним спеціалізованим дослідженням була праця А.Х. Гольмстена [8], в якій дослідник досліджував історію виникнення відносин, пов'язаних з виконанням заповіту, проводив порівняльний аналіз законодавства зарубіжних країн, та визначав юридичну природу відносин, які виникають при виконанні заповіту. С.А. Беляцкіним було проаналізовано повноваження виконавця заповіту, особливості їх здійснення та проведений аналіз відповідної судової практики [2].

За радянських часів перше дослідження виконання заповіту було підготовлено А.А. Бугаєвським [3], в якому автор аналізував історію виникнення та еволюцію інституту виконання заповіту, проаналізував юридичну природу відносин, які виникають при виконанні заповіту.

Основні погляди юристів щодо відносин, які виникають при виконанні заповіту, їх критика та авторська позиція були наведені В.О. Рясенцевим [28]. Слід зауважити, що до проблем спадкового права автор повернувся в 1972 році [29]. Позицію В.О. Рясенцева щодо відсутності договору доручення у відносинах, які виникають при виконанні заповіту підтримав В.І. Серебровський [30].

Окремих аспектів проблематики в своїх дослідженнях торкалися відомі цивілісти радянських часів: М.В. Гордон [10, с. 74], Б.С. Антімонов, К.О. Граве [1], О.С. Иоффе [14, 15], Флейшиц Е.А. [32].

Найбільш детально природа виконання заповіту аналізувалась В.К. Дронніковим [11], чому передували розвідки автора щодо спадкового права в цілому, а також П.С. Нікітюком, який слушно вказував, що призначення виконавця заповіту у радянській практиці доволі рідкісне явище, а випадки оскарження зацікавленими особами дій виконавця заповіту взагалі не зустрічалися [20, с. 162]. Необхідності досконалої теоретичної розробки правового статусу виконавця заповіту радянська практика не вимагала. Оскільки у випадках спадкування за заповітом виконавець заповіту здійснював найпростіші, частіше всього технічні дії з надання допомоги по оформленню спадщини.

За часів незалежності України продовжили дослідження виконання заповіту С.Я. Фурса та Є.І. Фурса, але не в якості самостійного дослідження, а в контексти дослідження та коментування всього спадкового права [34]. Єдине дисертаційне дослідження спадкування за заповітом на базі пострадянського цивільного законодавства було виконане та захищено В.Ю. Чуйковою [43].

Після прийняття ЦК України в 2003 році з'явились окремі публікації, присвячені окремим аспектам проблематики [6, с. 144-152; 22, с. 80-81; 35, с. 144-152].

Разом з тим, у багатьох підручниках по цивільному праву, які були видані останнім часом, питання виконання заповіту не розкриваються, а автори відповідних підрозділів, як і раніше, або обмежуються лише згадуванням про таку процедуру, як виконання заповіту та про особу яка має його виконувати, або взагалі не згадують про інститут виконання заповіту [36, с. 884-886; 40, с. 460; 38, с. 805-811; 39, с. 805-811; 27]. Слід зауважити, що в окремих випадках дослідники все ж намагаються розширити, розкрити тему «спадкування за заповітом» та навіть дають свій перелік повноважень виконавця заповіту, підстави припинення його повноважень [37, с. 772-775; 39, с. 921-923]. Проте будь-які спеціальні дослідження інституту виконання заповіту, які б були виконані на базі оновленого цивільного законодавства та практики його застосування, відсутні. Виключенням стало дисертаційне дослідження Є.О. Кухарєва [17], метою якого було визначення юридичної природи відносин з виконання заповіту; встановлення юридичних фактів, що породжують досліджуване правовідношення; з'ясування порядку здійснення виконавцем заповіту повноважень; встановлення підстав, що припиняють правовідношення з виконання заповіту; формулювання практичних рекомендацій, спрямованих на забезпечення оптимізації законодавства, яке регулює виконання заповіту.

Таким чином, в контексті проблематики необхідно враховувати праці, присвячені з'ясуванню поняття та змісту спадкових відносин в умовах оновленого цивільного законодавства [13, с. 108] та практики його застосування [4, с. 166]. Особливу цінність представляє дослідження спадкових відносин виконане В.В. Валах в порівняльному аспекті [5].

До проблем спадкового права також звертались одеські дослідники [16, с. 154-159; 33, с. 183-184].

Аналізуючи літературу зі спадкового права, доцільним є звернення до здобутків російських дослідників, які здійснювали дослідження інституту виконання заповіту в умовах оновленого цивільного законодавства.

Корисну інформацію щодо цього інституту можна отримати із дисертаційних досліджень В.М. Гаврилова [7], С.Г. Єгорової [12], О.С. Михайлова [19].

Разом з тим, незважаючи на вказані вище дослідження, спеціально до проблем виконання заповіту, зверталися лише В.В. Плеханова [23, с. 272-276] та О.О. Птушкіна [26]. Останньою було підготовлено та захищено дисертаційне дослідження, метою якого було визначення проблем, які мають місце при спадкуванні за заповітом, а також проблем пов'язаних з виконанням заповіту. І хоча акцент автором робився на визначенні правової природи заповіту як унікальної правової категорії, визначенні його місця в системі способів розпорядження майна, разом з тим, дослідник проаналізував і процедуру виконання заповіту, намагаючись визначити його правову природу та заходи для підвищення його ефективності.

Вищенаведене дозволяє зробити наступні висновки. Проведений аналіз літератури свідчить, що дослідження відносин, які виникають при виконанні заповіту, проводилися переважно російськими дореволюційними вченими. Звертає на себе увагу та обставина, що на фоні майже повної відсутності законодавчого врегулювання цього інституту, він активно використовувався, а недоліки законодавчого регулювання компенсувались здобутками судової практики, детальніший аналіз якої було зроблено К.П. Побєдоносцевим.

За радянських часів питання виконання заповіту розглядалися лише в межах загального аналізу законодавства про спадкування. При цьому дослідження носили переважно схематичний характер, а увага авторів була зосереджена не стільки на реалізації волі заповідача виконавцем після відкриття спадщини, скільки на проблемах форми та змісту заповідальних розпоряджень. При цьому спеціальні дослідження, предметом яких виступали проблеми виконання заповіту, не проводились, що можна також пояснити відсутністю широкого застосування цього інститут в практиці. В свою чергу, на ступень його використання впливали причини соціально-економічного характеру, зокрема звуженість кола об'єктів права власності радянських громадян, до яких переважно відносили речі побутового вжитку, і, як наслідок, спрощенням суспільних відносин щодо їх спадкування. Таким чином, потреба у широкому застосуванні цього інституту відпала. Разом з тим, відновлення приватної власності об'єктивно обумовлює доцільність призначення виконавця заповіту. На користь такого висновку свідчить і дореволюційна практика застосування цього інституту.

Таким чином, підсумовуючи огляд літератури за проблематикою дисертаційного дослідження і характеризуючи ступінь вивчення інституту виконання заповіту, можна зробити загальний висновок про відсутність спеціальних досліджень виконаних на теренах оновленого цивільного законодавства, що у сукупності з його практичним потенціалом приводить до висновку про доцільність проведення відповідного дисертаційного дослідження. Незважаючи на те, що спадкове право та його окремі інститути неодноразово становились предметом досліджень різного рівня та різних часів, виконання заповіту до цього часу відноситься до найменш розроблених в науці, а спеціалізована література з цього приводу майже відсутня. Тому корисним можуть бути будь-які розвідки, в яких дослідники звертались до виконання заповіту навіть побіжно, в тому числі в порівняльному аспекті, а ігнорувати здобутки попередників в галузі розробки загальних проблем спадкового права взагалі неможливо, оскільки саме вони нададуть системності та послідовності дослідженню.

Усі інші проблеми, пов'язані з дослідженням виконання заповіту, виходять за рамки цієї статті і становлять перспективні напрямки для подальших наукових розвідок.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Антимонов Б.С. Советское наследственное право [Текст] : учебник / Б.С. Антимонов, К.О. Граве. – М. : Юр.лит. – 1955. – 264 с.

2. Беляцкин С.А. Душеприказчик и суд / С.А. Беляцкин // Сб. статей по гражданскому и торговому праву. Памяти проф. Габриэля Феликсовича Шершеневича. – М. : Статут, 2005. – С. 163–175.

3. Бугаевский А.А. Советское наследственное право [Текст] : учебник / Бугаевский А.А. – Одесса, 1926. – 125 с.

4. Буркацький Л.К. Спадкове право України: теорія, коментарі, практика, зразки заяв [Текст] : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Леонід Карпович Буркацький. – К. : Вид. Дім «Ін Юре», 2008. – 384 с.

5. Валах В.В. Порівняльно-правова характеристика спадкових правовідносин в Україні та зарубіжних країнах (Російській Федерації, Франції, Німеччині, США) [Текст] : дис. … канд. юр. наук: 12.00.03. / Вікторія Володимирівна Валах. Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва АПрН України. К., – 218 с.

6. Васильченко В.В. Питання теорії та практики виконання заповіту / В.В. Васильченко // Право і суспільство. – 2006. – № 3. – С. 144–152.

7. Гаврилов В.Н. Наследование в условиях проведения правовой реформы в России. [Текст] : дисс. … канд. юр. Наук : 12.00.03. / Владимир Николаевич Гаврилов. – Саратов, 1999. – 174 с.

8. Гольмстен А.Х. О душеприказчиках. Сравнительное исследование [Текст] : монография / Адольф Христианович Гольмстен. – СПб : тип. Ю. Штауфа (И. Фишона), 1874. – 85 с.

9. Гордон А.О. Представительство в гражданском праве [Текст] : монография / Абрам Осипович Гордон, присяж. пов. при СПб. судеб. палате. – СПб. : Тип. Шредера, 1879. – 447 с.

10. Гордон М.В. Наследование по закону и по завещанию [Текст] : монография / Михаил Владимирович Гордон. – М. : Изд. Юрид. лит., 1967. – 119 с.

11. Дронников В.К. Наследственное право Украинской ССР [Текст] : монография / Владимир Клавдиевич Дроников. – К. : Изд. «Вища шк.», 1974. – 159 с.

12. Егорова С.Г. Правовые проблемы наследования по действующему законодательству Российской Федерации [Электронный ресурс] : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. / Светлана Геннадиевна Егорова. – Москва, 2002. – 192 с. : (Из фондов Российской Государственной Библиотеки).

13. Заіка Ю.О. Спадкове право України [Текст] : навчальний посібник / Юрій Олександрович Заіка. – К. : Істина, 2006. – 216 с.

14. Иоффе О.С. Советское гражданское право. Курс лекций. Ч. III. Правоотношения, связанные с продуктами творческой деятельности. Семейное право. Наследственное право [Текст] : Учебное пособие для высш. юрид. учеб. заведений / Олимпиад Соломонович Иоффе. – Ленингр. гос. ун-т. Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1965. – 347 с.

15. Иоффе О.С. Избранные труды по гражданскому праву: Из истории цивилистической мысли. Гражданское правоотношение. Критика теории «Хозяйственного права» [Текст]: / Олимпиад Соломонович Иоффе. – М. : «Статут», 2000. – 777 с. (Классика российской цивилистики).

16. Крисань Т.Є. Забезпечення і гарантованість у спадковому праві [Текст] : Актуальні проблеми цивільного права та процесу: матер. міжнар. наук. конф., присвяченої пам'яті Ю.С. Червоного (Одеса, 16.12.2011 р.) / Національн. ун-т «Одеська юрид. академія». – Одеса : Фенікс, 2011. – 186 с.

17. Кухарєв О.Є. Виконання заповіту [Текст] : дис. … канд юрид. наук : спец. 12.00.03 / Олександр Євгенович Кухарєв. – К. 2008. – 201 с.

18. Мейер Д.И. Русское гражданское право [Текст] : учебник / Дмитрий Иванович Мейер / В 2-х ч. М. : Статут, 2000. (Классика российской цивилистики). – По испр. и доп. 8-му изд., 1902. – Изд. 2-е, испр. – 831 с.

19. Михайлова А.С. Возникновение и развитие института наследования в гражданском праве России [Текст] : дисс. … канд. юр. Наук : спец. 12.00.03. / Александра Сергеевна Михайлова. – Краснодар. 2003. – 194 с.

20. Никитюк П.С. Наследственное право и наследственный процесс [Текст] : учебник / П.С. Никитюк. – Кишинев : Издательство Штиниица, 1973. – 533 с.

21. Нерсесов Н.О. Представительство и ценные бумаги [Текст] : монография / Нерсес Осипович Нерсесов. – М. : Статут, 2000. – 286 с. (Классика российской цивилистики).

22. Павлова Л.М. Виконавець заповіту: процедура призначення та його повноваження. Видача свідоцтва виконавцю заповіту [Текст]: Людмила Миколаївна Павлова // Юрид. журн. – 2005. – № 5(35). – С. 80–81.

23. Плеханова В.В. Вопросы теории и истории исполнения завещаний в гражданском праве России [Текст] : Сб. статей. // Актуальные проблемы гражданского права : Вып. 5 // Виктория Викторовна Плеханова [под. ред. В.В. Витрянского] ; Исследовательский центр частного права ; Российская школа частного права. – М. : Статут, 2002. – С. 237–290.

24. Победоносцев К.П. Курс гражданского права [Текст] : учебник [в трех томах. Том 2 / под. ред. В.А. Томсинова]. – М. : Издательство «Зеркало», 2003. – 656 с. – (серия «Русское юридическое наследие»).

25. Покровский И.А. Основные проблемы гражданского права [Текст] : учебник / Иосиф Алексеевич Покровский – М. : Статут, 1998. – 353 с. – (Классика российской цивилистики).

26. Птушкина О.А. Исполнение завещания: правовые проблемы теории и практики [Текст] : автореф. дис. на соиск. учен. степени канд. юрид. наук: спец.12.00.03 / Оксана Александровна Птушкина. – М., 2007.–22 с.

27. Ромовська З.В. Українське цивільне право. Спадкове право [Текст] : підручник / Зорислава Василівна Ромовська. – К. : Алерта ; КНТ ; ЦУЛ, 2009. – 264 с.

28. Рясенцев В.А. Представительство и сделки в современном гражданском праве [Текст] : учебник / Владимир Александрович Рясенцев. – М. : Статут, 2006. – 603 с. (Классика российской цивилистики).

29. Рясенцев В.А. Наследование по закону и по завещанию в СССР [Текст]: монография / Владимир Александрович Рясенцев. – М. : Знание, 1972. – 45 с.

30. Серебровский В.И. Очерки советского наследственного права [Текст] : монография/ Владимир Иванович Серебровский. Академия наук СССР. Институт права. – М. : Изд-во АН СССР,1953. – 240 с.

31. Синайський В.И. Русское гражданское право [Текст] : учебник / Василий Иванович Синайский. – М. : Статут, 2002. – 638 с. (Классика российской цивилистики).

32. Флейшиц Е.А. Завещание и легат в советском гражданском праве [Текст]: // Ученые записки ВИЮН. Вып. VI. / Екатерина Абрамовна Флейшиц. М., 1947.

33. Фомічова Н.В. Заповіт як підстава спадкування. В зб.: Життя І.В. Шершевського як духовна єдність між поколіннями юристів : матер. міжнар. наук. конф., присвяченої 120-річчю від дня народження І.В. Шершевського / за заг. ред. Є.О. Харитонова (Одеса, 13 грудня 2008 р.) / Національн. ун-т «Одеська національна юрид. академія». – Одеса : Фенікс, 2008. – 270 с. – С. 183–184.

34. Фурса С.Я. Спадкове право. Теорія та практика : [навч. посіб.] / С.Я. Фурса, Є.І. Фурса. – К. : Атіка, 2002. – 496 с.

35. Фурса С. Особенности исполнения завещания и нотариальный процесс / С. Фурса, Е. Фурса // Юрид. практика. – 2004. – № 17(331). – С. 20–21.

36. Харитонов Є.О. Цивільне та сімейно право України [Текст] : підручник / Є.О. Харитонов, Н.Ю. Голубєва – К. : Правова єдність, 2009. – 968 с.

37. Харитонов Є.О. Цивільне право України [Текст] : підручник в 2-х томах / за ред. Є.О. Харитонов, Н.Ю. Голубєвої. Т. 2. – Х. : Одиссей, 2008. – 872 с.

38. Харитонов Е.О., Саниахметова Н.А. Гражданское право: Частное право. Цивилистика. Физические лица. Юридические лица. Вещное право. Обязательства. Виды договоров. Авторское право. Представительство [Текст] : учебное пособие. – К. : А.С. К., 2001. – 832 с.

39. Харитонов Е.О., Саниахметова Н.А. Гражданское право Украины [Текст] : учебник. – Х. : ООО «Одиссей», 2004. – 960 с.

40. Цивільне право України [Текст]: навч. Посібник для студентів юрид. вузів та факультетів. / Н.С. Кузнєцова, Луць В.В., О.В. Дзера [та ін.] ; за ред. О.А. Підопригори, Д.В. Боброві. – К. : Вентурі, 1996. – 480 с.

41. Цивільна справа № 2-3499/10 // Архив Малиновського районного суду м. Одеси.

42. Цивільна справа № 2-3508/10 // Архив Малиновського районного суду м. Одеси.

43. Чуйкова В.Ю. Правовые вопросы наследования по завещанию [Текст] : дисс. …канд. юр. Наук : спец. 12.00.03./ Валентина Юрьевна Чуйкова. Национальная юридическая академия Украины им. Ярослава Мудрого. – Х., 1999. – 159 с.

44. Шершеневич Г.Ф. Учебник русского гражданского права (по изданию 1907 г.) / Вступительная статья Е.А. Суханова. [Текст] : учебник / Габриель Феликсович Шершеневич – М. : Спарк, 1995. – 556 с.